

იოსებ შენგელია
სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის საქართველოს ისტორიის მიმართულების
დოქტორანტი

ქეთევან ციმინტია
ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის ანთროპოლოგიის მიმართულების
დოქტორანტი

აგრარულ კულტურასთან დაკავშირებული რწმენა-წარმოდგენები სამეგრელოში

Abstract

Belief about agrarian culture have existed all over the word since ancient times. People pray to deity for abundant crops. They asked god or goddesses for suitable weather for good harvest and welfare. Agricultural deities existed in Georgia as well. In a Christian era Georgian people prayed to the Christian Saints instead of the deity. One of the historical-ethnographic region named Samegrelo people performed rituals around the earthenware vessel named Kvevri, in cellar or open air as well. The topic is about agrarian culture and worship in Samegrelo. The rituals in which agrarian cult had mane place is discussed.

საკვანძო სიტყვები: სამეგრელო, აგრარული კულტურა, თაყვანისცემა, რიტუალები.

შესავალი

აგრარულ კულტურასთან დაკავშირებული რწმენა-წარმოდგენები უძველესი დროიდან არსებობდა. ადამიანები მოსავლიანობას, ნაყოფიერებას, სიუხვეს სხვადასხვა ღვთაებას შესთხოვდნენ და ამისთვის რიტუალებს ატარებდნენ. ძველ ეგვიპტეში, საბერძნეთში, მესოპოტამიაში არსებობდა მოკვდავი და აღდგენადი ღვთაებები, რომლებიც სეზონთა ცვლას და მოსავლიანობას უკავშირდებოდა. მიწათმოქმედი ხალხისთვის აგრარული კულტურა განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი იყო და ამიტომაც, ყველა ცივილიზაცია მოსავლის სიუხვეს და მის მიღებას დიდ ყურადღებას აქცევდა. ამ მხრივ საქართველოც გამონაკლისი არ ყოფილა.

საქართველოში უძველესი დროიდან დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა აგრარულ კულტურას. ყველა ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მხარეში ღვთაებებს შესთხოვდნენ მოსავლის გამრავლებას, ამინდის ცვალებადობას; ჰქონდათ სხვადასხვა მეთოდი იმის დასადგენად, თუ როგორი იქნებოდა კონკრეტული წელი ამა თუ იმ პროდუქტის მისაღებად, შემწეობას გამოითხოვდნენ ღვთაებისგან. აგრარული კულტურები (ხორბალი, ღომი, ფეტვი) ნაყოფიერებისა და გამრავლების სიმბოლოდაც მიიჩნეოდა. ამიტომ, მათი გამოყენება სარიტუალო პრაქტიკაში ხშირი იყო. ასევე, განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა ვაზს. ვაზთან დაკავშირებული

რწმენა-წარმოდგენები საქართველოს თითქმის ყველა კუთხეში მრავალფეროვნებით გამოირჩეოდა.

სამეგრელოს ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მხარეშიც – აგრარულ კულტურასთან დაკავშირებული სარიტუალო პრაქტიკა ფართოდ გამოიყენებოდა. აქ, ისევე როგორც საქართველოს სხვა კუთხეებში, აგრარულ კულტურასთან დაკავშირებულ რწმენა-წარმოდგენებს დიდი ადგილი ეჭირა. ისინი უმრავლეს შემთხვევაში, ნაყოფიერებასთან და უხვი მოსავლის მიღებასთან იყო კავშირში.

კვლევის მეთოდოლოგია

აგრარულ კულტურასთან დაკავშირებული წეს-ჩვეულებების შესწავლა მოხდა საქართველოს ერთ-ერთი ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მხარის, სამეგრელოს მაგალითზე. კვლევისას გამოყენებულია გამოკითხვის მეთოდი. ვერბალური ინფორმაცია მიღებულია უშუალოდ ინტერვიუს პროცესში. ინტერვიუ იყო რიგ შემთხვევებში ფორმალიზებული, ზოგ შემთხვევაში არაფორმალიზებულიც. ინტერვიუების მეთოდი იყო ნახევრადფორმალური. მიუხედავად იმისა, რომ თანამედროვე მდგომარეობით, აგრარულ კულტურასთან დაკავშირებული თითქმის ყველა რწმენა-წარმოდგენა დაკარგულია და შესაბამისად, რიტუალებიც აღარ ტარდება, საზედაშე ქვევრთან ჩატარებულ რიტუალებზე დაკვირვების მიზნით, გამოყენებულია დაკვირვების მეთოდი და ვიზუალური მეთოდი. საკითხი დამუშავებულია მეორეული ანალიზის მეთოდით. თემის წერისას ძირითადად გამოყენებულია თ. სახოკიას, ივ. ჯავახიშვილის, ს. მაკალათიას, ნ. რეხვიაშვილისა და სხვა მკვლევართა ნაშრომები.

სარიტუალო პრაქტიკა სამეგრელოში

სამეგრელოში აგრარულ კულტურასთან დაკავშირებულ რიტუალებს და რწმენა-წარმოდგენებს სხვადასხვა სიმბოლური დატვირთვა ჰქონდათ. ადამიანები ასრულებდნენ სხვადასხვა სახის რიტუალს, რათა ღვთაების კეთილგანწყობა მოპოვებინათ და მისი შემწეობით, უხვი მოსავალი მიეღოთ.

სამეგრელოს ეთნოგრაფიულ ყოფაში ერთ-ერთი გამორჩეული ადგილი ეჭირა მევენახეობასთან დაკავშირებულ რიტუალებს, რომელთა მიზანი ყურძნის სიუხვე და მაღალი ღირსების ღვინის მიღება იყო. რიტუალების დიდი ნაწილი ახალ წელს სრულდებოდა: „ახალ წელს სადილის შემდეგ დიასახლისი ამზადებდა „კირუკარუს“. ეს იყო პური-კვერი, რომელზედაც გამოსახული იყო ყურძნის მტევნები, ხელის წისქვილი, ბარი, ბაგა, ჩამური, ღორი და კრუხი. ამრიგად გარკვეული სახის რიტუალური პურები ვაზის მოსავლიანობასთან იყო დაკავშირებული. ამ კვერებით ოჯახის უფროსი ვენახს ახალ წელს ულოცავდა და მსხვერპლის სახით მას სწირავდა“ (თოფურია, 1984: 41). საახალწლო კვერებზე წერს თედო სახოკიაც. მკვლევრის ცნობით, „ახალ წელს სამეგრელოში აცხობდნენ პატარა პურებს, ყურძნის მტევნების სახისას, რომელიც ყურძნის პატივსაცემად ლოცვის დროს გამოაქვს კალანდის მეორე დღეს საგანგებო ადამიანს“ (სახოკია, 1956:42).

საახალწლო რიტუალის პრაქტიკის ნაწილი იყო მარანში ლოცვა: „ახალი წლის საღამოს, ოჯახები სახლიდან გადიოდნენ. ოჯახის წევრებს თან მიჰქონდათ პური, სიმინდი, მიჰყავდათ ბავშვები. მსვლელობაში მონაწილეებს თან ჰქონდათ ჯოხებიც. შედიოდნენ მარანში,

საწნახელის წინ დადგებოდნენ, საწნახელს ჯოხს ურტყამდნენ და მღეროდნენ: „ჯუჯელია ჯუჯელია! ჩქიმ მამულს ყურმენი დო შხვამ მამულს ფურცელია! ჩანა, ჩანა... ჩქიმ მამულს ყურმენი დო შხვამ მამულს ფურცელი“ (ქობალია, 1905:94-96). სარიტუალო ლოცვა ბარაქიანობისაკენ იყო მიმართული. ი. ქობალიას ცნობით, სარიტუალო მსვლელობისას ბავშვები, ისევე როგორც ჭირნახული ზურგზე მოკიდებული მიჰყავდათ, რაც გვაფიქრებინებს, რომ ამგვარი ფორმით მონაწილეობა რიტუალში ღვთაებისადმი გამრავლების თხოვნით იყო განპირობებული.

ტერმინ „ჯუჯელიას“ მნიშვნელობა გაურკვეველია ისევე, როგორც აგუნასი და ბადაგონისა (ჯავახიშვილი, 1951: 111).

ზოგადად, სამეგრელოში მარანი წმინდა ადგილად იყო მიჩნეული. კათოლიკე მისიონერის, არქანჯელო ლამბერტის ცნობით, ჯვრისწერა და ნათლობა ხდებოდა მარანშიც. მეგრელები „თუ კარის ეკლესია არა აქვთ, მიდიან მარანში რომელსაც ისეთივე პატივსა სცემენ, როგორც ეკლესიას. იქ ქორწინება ხდება შემდეგი წესით: მეფე-დედოფალი ამოირჩევენ ერთ ნათესავს, რომლის მოვალეობაა მეფე-დედოფლის შეყვანა მარანში. შემყვანთ ხელში უჭირავთ ანთებული სანთლები. ჯვრისწერის რიტუალზე, წინ მიდის მეფე-დედოფალი და მათ მისდევთ სამღვდელო პირი, რომელსაც ხელებში უჭირავს ორი გვირგვინი მეფე-დედოფლის თავზე დასადგმელად. რაკი ყველანი შემოვლენ შიგნით, სამღვდელო პირი თავის წიგნიდან უკითხავს მეფე-დედოფალს მრავალ ლოცვას“ (ლამბერტი, 1938:91-92).

ჟან შადენის ცნობით, მარანში აღასრულებდნენ ნათლობის საიდუმლოსაც (შარდენი, 1975:41).

სამეგრელოში, გურიასა და იმერეთში, ელიაობას ჭირნახულის ბოროტი თვალისაგან დასაცავად, ტყემლის ან ასკილის ტოტისაგან გაკეთებულ ჯვარს ყანაში, ვენახში და ბოსტანში დაასობდნენ. ხალხის რწმენით, ჯვარი წარმოადგენდა უმძლავრეს საშუალებას ავი ძალებისაგან თავდასაცავად (თოფურია, 1984:50).

მევენახეობასთან დაკავშირებულ რწმენა-წარმოდგენებს შორის, გამორჩეული ადგილი ეჭირა „ოხვამერ ლაგვანეს“ (საზედაშე ქვევრებს - ავტ.). საზედაშე ქვევრები და მასთან დაკავშირებული რიტუალები საქართველოს თითქმის ყველა ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მხარისთვის იყო დამახასიათებელი. განსაკუთრებული მრავალფეროვნებით კი სამეგრელო გამოირჩეოდა.

მეგრელებს ჰქონდათ შემდეგი სალოცავები: „ოდუდია“, „სამგარიო“, „შქვითული“, „საღვთო“, „საღორონთო“, „მიქამგარიო“, „ხეხუნჯობა/სახეხუნჯო“, „ოთუთაშხური“ და სხვა. თითოეულ ქვევრში პირველ ნაწურ ღვინოს ასხამდნენ და წლის სხვადასხვა დროს სხვადასხვა რიტუალი სრულდებოდა, რომელიც ოჯახის, გვარის თუ ცალკეული პირის დალოცვისა და კეთილდღეობისკენ იყო მიმართული.

აგრარული კულტურის წამომადგენლებს სამეგრელოში საქორწილო რიტუალებშიც დიდი ადგილი ეთმობოდა: „ეკლესიიდან გამოსულ ჯვარდაწერილებს მაყარი თოვების სროლითა და სიმღერით მიაცილებდა მექორწილე ოჯახისკენ, რომლის ეზოშიც მხოლოდ მახარობლის გაგზავნის შემდეგ შედიოდნენ. ეზოში შემოსულ ნეფე-დედოფალს დამხვდურნი ჟრიაძულითა და დამბაჩების სროლით ხვდებოდნენ. მათ მიუახლოვდებოდა სიძის დედა, თითო კოვზ თაფლს შეაჭმევდა და სახლისაკენ გაუძღვებოდა. სახლის ზღურბლზე იდო გადმოტრიალებული თეფში, ხოლო მის გვერდით ღვინით სავსე ჭიქა. ნეფეს თეფში ფეხის დარტყმით უნდა დაემტვრია. პატარძალს კი ფეხის წაკვრით ჭიქა უნდა წაექცია და ღვინო

დაედვარა. სახლში შესულ ნეფე-დედოფალს წინ მეჯვარე მიუძღვევებოდა და იწყებდნენ კერიის გარშემო შემოვლას. პატარძალს ამ დროს ხელში ღომის ან სიმინდის მარცვლით სავსე თევში ეჭირა და მარცვლებს ოთხივ კუთხით აბნევდა“ (ანთელავა, 2005:187).

პატარძალი სახლის კუთხეებს მოივლიდა, მოაბნევდა ღომის მარცვლებს, რომელიც, სიმბოლურად გამრავლებასთან იყო დაკავშირებული. შემდეგ, დოქით წყალს მოასხამდა მიწაზე დაბნეულ მარცვლებს. ამით გამოთქვამდა ნატვრას, ოჯახში კარგი ჭირნახული ჰქონოდათ ყანაში და გვალვას არ შეეწუხებინათ. ამ რიტუალის საფუძველია ქმრის ჭერქვეშ მოყვანილი ცოლის სადიასახლისო მოვალეობის არსებობა (სახოკია, 1956:100).

საქორწილო სუფრაზე ხუთი რიტუალური პური უნდა ყოფილიყო: 1. „სინჯა დო მოჭყუდიმ ქობალი (სიძე-პატარძლის პური), 2. „მორდიაშ ქობალი“ (მეჯვარის პური) 3. „დადეში ქობალი“ (მდადის პური), 4. „დუდ ქობალი“ (თავი პური) და 5. „დუდი ჭვიშტარი“ (თავი ჭვიშტარი) (ანთელავა, 2005: 164).

გამრავლების და ნაყოფიერების სიმბოლო – ხორბალი – სამეგრელოში ბავშვის დაბადების დროს შესრულებულ რიტუალშიც გამოიყენებოდა. ბავშვი რომ დაიბადებოდა, იმ დღეს, ბავშვის ბებია იქ მყოფ ქალებს ხელში პურის მარცვლებს ჩაუყრიდა. რიტუალს ერქვა „ხემ კაკალიმ გითორღვაფა“. ქალები სამჯერ მუჭებში გაატარებდნენ ამ მარცვლებს და დაილოცებოდნენ მშობიარეზე. ბავშვის ბებიაც დაილოცებოდა გამომცხვარი კვერებით (მაკალათია, 1941:272).

გვალვა-დეღამის საწინააღმდეგოდ და მიწის მოსავლიანობის გამრავლებისათვის არაერთი რიტუალი არსებობდა სამეგრელოში. მაგალითად, „ელიობას ორი კაცი ყანაში წავიდოდა, წაიღებდა ერთ ქოთან რძეს, ოთხ კვერს და ლეკუხას (ხეჭრელას) ჯოხს. ამ ჯოხზე, ყანის ავი თვალისაგან დაცვის მიზნით, ჯვარს ამოჭრიდნენ და თვალსაჩინო ადგილას გააკეთებდნენ. ყანაში ცეცხლს დაანთებდნენ და ზედ რძით სავსე ქოთანს დაადგამდნენ. ერთი, რომელსაც ხელში მამალი ეჭირა, დანის გარშემო დარბოდა, მიწას ჯოხს არტყამდა და გაიძახოდა: წმ. ელია მაჩუქე ყანაო; შემდეგ ცეცხლთან მივიდოდა და მეორე კაცს ეკითხებოდა – ადუღდა თუ არა რძეო. ის უპასუხებდა – ადუღდა და გადმოვიდაო. ეს კითხვა-პასუხი რამდენჯერმე მეორდებოდა. თუ რძე გადმოვიდოდა და ცეცხლი ჩაქრებოდა, ეს კარგი მოსავლის უტყუარ ნიშნად ითვლებოდა. ამის შემდეგ კლავდნენ მამალს, ატყავებდნენ, გაკეთებულ ფიტულს თავფეხებიანად ხეზე ჰკიდებდნენ, ხორცს იქვე ჰამდნენ და მიწის მოსავლის გადიდებაზე დაილოცებოდნენ“ (რუხაძე, 1976: 159).

მსგავსი რიტუალი აღწერილი აქვს მ. ჩართოლანს: „ზემო სამეგრელოში გიმათუთას (ოქტომბერს) ადგილის ღმერთის სახელზე ლოცულობდნენ. მამაკაცი ადგილის/საადგილო ქათამს დაკლავდა და ქალი უხვ მოსავალსა და მიწის ბარაქაზე დაილოცებოდა; ლოცვას გარეშე კაცი ვერ დაესწრებოდა“ (ჩართოლანი, 1961:197).

გვალვა-დეღამასთან დაკავშირებულ რიტუალში იცოდნენ თხის შეწირვა: „მეგრელები, როცა სურთ წვიმა მოისპოს, მაშინ მიმართავენ წმინდა ელიას და არა სხვა რომელსა შესწირავენ ხოლმე თხას. ამ თხის ხორცს შესჭამს მღვდელი და ტყავს გასტენენ და იქვე სადმე ჩამოჰკიდებენ ხეზე“ (ლამბერტი, 1938:154).

სამეგრელოს ძველი ყოფისა და წეს-ჩვეულების ერთ-ერთ საყურადღებო მხარეს წარმოადგენდა „ჯარობა“/„ჯარალუა“. „იგი საზოგადოებრივი ურთიერთობის თავისებური სახე იყო და უკავშირდებოდა რომელიმე დიდ დღეობას – გორისჯვრობა, კოხინჯრობა, კალაკრობა,

გიორგობა, ელიობა, მარიობა, (მეგრ. მარაშნა), გოლგოთობა (გორგონთობა), ბარბალობა, აღდგომა, ახალკვირე და სხვა. ასეთ დღეობას (დღახუს), ერთ განსაზღვრულ ადგილას, უფრო რომელიმე ხატის (სალოცავის) კარზე იმართებოდა ჯარობა, სადაც თავს იყრიდნენ აღნიშნულ სალოცავთან ტრადიციით, წეს-ჩვეულებითა და რწმენა-შეხედულებით დაკავშირებული ერთი, ან რამოდენიმე გვარის კაცები, მათი მიმდგამი ნათესავები, მოკეთენი, სტუმრები და ყველა მოსურნენი“ (რეხვიაშვილი, 1969:116).

„ჯარალუა“ დღეს ცდილობდნენ გამოეცნოთ იქნებოდა თუ არა მოსავლიანი წელი. მაგალითად, მეხატულე, ანუ მნათე „გუმოჭყუდურს“ (გათხოვილ ქალს) ხატის წინ დააჩოქებდა და დაამწყალობებდა. შემდეგ საწირავ საგნებს გამოართმევდა და თავ-თავის ადგილას მოათავსებდა. მათ შორის სელს („შულოს“) თითოეულად ათავსებდა იქვე მდებარე ერთ დიდ ქვაბში. როდესაც ყველა მომლოცველი მოვიდოდა, შესაწირ სელის ბუღულუმს ცეცხლს წაუკიდებდა და ქვის ხვრელში მისგან ავარდნილი ცეცხლის ალის, „ენის“ გადახრა-გადმოხრის მიხედვით იცოდნენ მისნობა („მენცარუა“) იმის შესახებ, თუ როგორი მოსავალი მოვიდოდა იმ წელიწადს, ან კაცის და საქონლის „გავალი“ (ზარალი) და სიმრთელე იქნებოდა თუ არა, მთარული ავადმყოფობა და სახადი ხომ არ შეაწუხებდა ხალხს და სხვა (სახოკია, 1969:117).

კვლევის შედეგები

კვლევის შედეგად დგინდება, რომ აგრარულ კულტურასთან დაკავშირებულ რწმენა-წარმოდგენებს სამეგრელოს ეთნოგრაფიულ ყოფაში მნიშვნელოვანი ადგილი ეჭირა. განსაკუთრებული მრავალფეროვნებით გამოირჩეოდა მევენახეობასთან დაკავშირებული რიტუალები. საველე-ეთნოგრაფიულმა კვლევამ აჩვენა, რომ თანამედროვე ყოფაში აგრარულ კულტურასთან დაკავშირებული რწმენა-წარმოდგენები და შესაბამისად რიტუალებიც გაქრა ყოფიდან. გამონაკლისს წარმოადგენს საზედაშე ქვევრები. რიტუალების გაქრობის მიზეზი უპირველესად გლობალიზაცია, მიგრაციები და საქართველოს რუსეთის იმპერიის ქვეშევრდომებაში ყოფნაა.

დასკვნა და რეკომენდაციები

თანამედროვე ყოფამ შემოინახა მხოლოდ ქვევრთან ლოცვის პრაქტიკა. მართალია იშვიათად, მაგრამ თითქმის ყველა სოფელში ხდება ცალკეული ოჯახებისა თუ გვარის ლოცვა საზედაშე ქვევრთან (ოხვამერ ლაგვანთან - ავტ. შენიშვნა).

რაც შეეხება საქორწინო და ნათლობის რიტუალებს მარანში, დღეს აღარ სრულდება. ამის აუცილებლობა თანამედროვე ყოფაში არ არსებობს. ეკლესია და სამღვდელოება ყველა ქალაქსა თუ სოფელში ჯვრისწერისა და ნათლობის რიტუალის შესრულებას ტაძარში ქრისტიანული წესით უზრუნველყოფს.

აგრარულ კულტურასთან დაკავშირებული რიტუალების შესუსტებას ან გაქრობას ყოფიდან ხელი შეუწყო რუსეთის იმპერიის მფლობელობაში საქართველოს ყოფნის პერიოდში მოსახლეობისთვის რწმენის შერყევამ, მიგრაციებმა და ზოგადად გლობალიზაციამ.

სამეგრელოს ეთნოგრაფიულ ყოფაში აგრარულ კულტურასთან დაკავშირებული რიტუალები ფართოდ იყო გავრცელებული. მეგრელებს სწამდათ ღვთაების ზებუნებრივი მოქმედების ძალისა მევენახეობის, მარცვლეულის კულტურის და ზოგადად, მოსავლის გამრავლებასთან დაკავშირებით. ქართველთა ძველი მსოფლხედვის მიხედვით ადრიდანვე ვაზი და მისი ნაყოფი წმინდა, თაყვანისცემის საგნად და სიცოცხლის მიმნიჭებლად იყო მიჩნეული.

მარცვლეულის კვებითი ღირებულება კი ძალიან დიდი იყო. ამიტომაც ღვთაებას განსაკუთრებული სიფრთხილითა და სიყვარულით სთხოვდნენ მის სიუხვეს.

ბიბლიოგრაფია:

ანთელავა, ნ. (2005). ტრადიციული საქორწილო წეს-ჩვეულებები სამეგრელოში. თბილისი

თოფურია, ნ. (1984). ქართველი ხალხის სამეურნო კულტურის ისტორიიდან. თბილისი, გამომცემლობა „მეცნიერება“

ლამბერტი, ა. (1938). სამეგრელოს აღწერა. თბილისი, გამომცემლობა „ფედერაცია“

მაკალათია, ს. (1941). *სამეგრელოს ისტორია და ეთნოგრაფია. კრებული*. თბილისი, საქართველოს მხარეთმცოდნეობის საზოგადოება

რეხვიაშვილი, ნ. (1969). ჯარობა სამეგრელოში. *თედო სახოკია*. თბილისი, გამომცემლობა „მეცნიერება“. გვ. 116-137

რუხაძე ჯ. (1976). ხალხური აგრიკულტურა დასავლეთ საქართველოში. თბილისი, გამომცემლობა „მეცნიერება“

სახოკია, თ. (1956). ეთნოგრაფიული ნაწერები. თბილისი, სამეცნიერო-მეთოდური კაბინეტის გამომცემლობა

შარდენი, ჟ. (1975). ჟან შარდენის მოგზაურობა სპარსეთსა და აღმოსავლეთის სხვა ქვეყნებში. თბილისი, გამომცემლობა „მეცნიერება“

ჩართოლანი, მ. (1961). ქართველი ხალხის მატერიალური კულტურის ისტორიიდან. თბილისი, გამომცემლობა „მეცნიერება“

ჯავახიშვილი ი. (1951). ქართველი ერის ისტორია. თბილისი, გამომცემლობა „მეცნიერება“

Кобалия И. (1905). Из мифической Колхиды, СМОМК. Т.